

NORDOVER MED FILMKAMERA – FRA WELLMAN TIL NOBILE

Jan Anders Diesen

I. Pionertida

Filmens pionertid falt sammen med den heroiske perioden i polarforskinga. Det gikk ikke lang tid etter at brødrene Lumiere og Edison hadde laget sine første filmkamera før ekspedisjonene tok med seg det nymotens filmkameraet på ekspedisjonene i Arktis og Antarktis.

Den første som hadde med seg kamera til Arktis, var prins Albert 1 av Monaco. For oceanografen var cinematograf et vitenskaplig instrument på linje med de andre instrumentene han hadde ombord i *Princesse Alice* på toktet rundt Svalbard. Prins Albert skulle dokumentere livet i havet i de arktiske strøk sommeren 1898. Kameraet står i dag utstilt i det oceanografiske museet i Monaco¹. Filmopptakene er trolig gått tapt, eller kanskje opplevde prinsen det samme som hans polfarende kollegaer opplevde noen år senere? At Cinematografens bevegelige deler frøs fast og at celluloid-strimlen krakelerte?

Den neste polfareren med kamera var nordmannen Carsten Borchgrevink. Han tok med seg filmkamera til Antarktis i 1899; i beretningen fra fotografen Bernacchi beskrives hvordan oljen i kamera frøs og hvor umulig det var å få filmstrimmelen eksponert (Borchgrevink 1905, Crawford 1989).

William S. Bruce var den første som lyktes med å gjøre noen opptak av isflak og pingviner i Antarktis. I den antarktiske sommeren 1903 greidde den skotske vitenskapsmannen å dokumentere isforhold og noe fauna, men loggboka hans beskriver store problemer med cinematografen når gradene krøp et stykke under null (Bruce 1905).

Amerikanske Anthony Fiala var i 1901-3 den første profesjonelle fotografen i polare strøk. Han deltok på den første Ziegler-ekspedisjonen mot Nordpolen; han var til og med leder på en oppfølgerekspedisjon i 1903 – 5. Fiala greidde å oppta ganske mye film fra områdene omkring Franz Josephs land og skulle gjøre erfaringer med filmkamera som han brakte videre til kommende filmfotografer gjennom sine beretninger i bok- og artikkelform.

Of all my photographic apparatus, the bioscope² gave me the most trouble, particularly in the low temperature of spring and early autumn. The long celluloid film upon which the numerous little negatives were made (twenty to a second) became very brittle under the influence of the extreme cold, and would fly to pieces when the mechanism of the instrument was started, and pieces of celluloid would clog the gear wheels and jam between moving parts. After many failures, I hit upon the plan of warming the machine and wrapping it up in hot blankets just before taking a picture.

¹ Jacqueline Carpine-Lancre beskriver prinsens fascinasjon for filmen fra han første gang så Lumiere's filmer i januar 1896 i artikkelen *Le Prince Albert 1er de Monaco et le Cinematographe* (1999). Dessverre er det ingen direkte omtale av Svalbardfilminga i artikkelen.

² Bioscope var et av de mange navn på filmkamera i filmens barndom.

The heating and wrapping was done in the hut at camp. I was thus enabled to secure some valuable films; a few of them reached a length of 300 feet. But always, as soon as the instrument became cold, the films broke like fragile glass. It was impossible to warm the bioscope on the trail, so I was limited to views near the ship and in the vicinity of camp. (Fiala 1907)

Senere erfarte filmfotografene at de kunne fjerne oljen fra kamera slik at mekanikken ikke skulle fryse.

Fiala ønsket å gjøre noe mer enn bare å dokumentere dyreliv og natur; han ville lage en aktualitetsfilm som viste den heroiske aktiviteten til ekspedisjonen der nord og en nyhetsfilm som dokumenterte erobringen av Nordpolen. Fialas ekspedisjon skulle ikke lykkes med noen erobring på tross av at fabrikkør Ziegler brukte en formue på å finansierte ekspedisjonen.³

Det var ikke mange hvite flekker igjen å erobre på verdenskartet rundt forrige århundreskifte. Det var Nord- og Sørpolen, og aktiviteten for å komme først var stor. Polarekspedisjonene var godt nyhetsstoff, og avisene var fylt av Nansens, Andreés og hertugen av Abruzzis forsøk på å nå Nordpolen. Aviseierne kastet seg inn i finansieringa av ekspedisjoner for å få eksklusiv tilgang til polfarernes beretninger⁴ (Riffenburgh 1994), og det fantes journalister som ikke nøyde seg med å skrive om andres stordåder; de ville selv utføre dådene før de skrev om dem i avis og bøker. Fridtjof Nansen beskriver en slik journalist-erobrer i boka *En ferd til Spitsbergen*. Nansen besøkte Spitsbergen i 1912 og la til land i Virgo-havna på Danskøya nordvest på Svalbard:

Her var det altså at Amerikaneren Wellman holt det gående flere år med å blåse op sin ekspedisjon og sit luft-skib.

Et ganske merkelig foretagende i sit slags. For alle sakkyndige var det på forhånn klart at denne hans Nordpol-plan var usedvanlig ubrukkelig; men like fullt fikk den støtte av en amerikansk avis som bar alle omkostninger, og disse var usedvanlig store.

Wellman hadde oplevet hvilken sensation Andrée's ulykkelige ballong-ferd vakte; dette kunde nyttes ut i større målestokk.

Gjennem flere år (fra 1906 til 1909) ble da verdens aviser stadig fylt med unnerretninger om hvert skritt i denne merkelige ekspedisjons forberedelser, om alt det storslagne den tenkte å gjøre, og alle de moderneste oppfinnelser som skulde bringes til anvendelse. (Nansen 1920: s. 141).

Nansens beskrivelse av Wellmans udugelighet viser tydelig hans avsmak for slike oppblåste ekspedisjoner av menn som kun søkte ære og berømmelse. Beskrivelsene av Wellmans fire polforsøk er sarkastiske; han skildrer en eventyrer som ikke hadde

³ Amerikaneren William Ziegler var en styrtrik fabrikkøier som ønsket å bli berømt. Han utrustet to ekspedisjoner som hadde til mål å erobre Nordpolen. Ekspedisjonene var de best utrustede ekspedisjonene på den tida, og dåden skulle dokumenteres også på film.

⁴ Jamfør Sir William Newnes' finansiering av Borchgrevinks ekspedisjon. Han ville ha gode fortellinger til the Strand Magazine samtidig som han trodde at filmen kunne være et nyhetsmedium.

noe i polområdene å gjøre. Nansen skriver også om turistdamperne som ”hver sommer bragte hundrerer av turister til Spitsbergen, hvor Wellman var det store atraksjons-nummer.” (s.142). Han var kritisk til Wellmans bruk av verdenspressen. Etter hvert mislykkede forsøk reiste Wellman ”tilbake til Europa for å fortelle om sine store resultater, og for å bygge nytt luft-skib.” (s. 143) Nansen mente at polarekspedisjonene skulle være en kombinasjon av vitenskap, eventyr og kraftprestasjon. En polekspedisjon var ikke noe show. Men ”The Greatest Show in the Arctic”⁵ var nettopp hva Wellmans ekspedisjoner var. Nansen karakteriserer Wellman slik:

En merkelig mann, som viser hvordan en, ved den store reklamens kunst, kan holle verdens aviser i ånde år efter år uten å ha en eneste ting av verdi å meddele. Det gjeller bare å vite hva slags stoff det er avisene vil ha til ernæring for verdens åndelige behov – og der var mannen virkelig stor. (Nansen 1920: s. 145).

Det var ikke bare avisene som var interesserte i Wellmans polarekspedisjon; to britiske filmselskaper konkurrerte om å få være med på ferden med luftskipet nordover for å gjøre opptak til en aktualitetsfilm om polerobringen.

Det finnes flere kilder som omtaler filmprosjektet. I et av de mange bransjebladene fra filmens barndom, *Cinematography and Bioscope Magazine* (1906-07) skrives det mye om den planlagte filmen. Det var filmselskapet Warwick Trading Company som utga magasinet, og forhåndsomtalen ble nok sett på som god reklame. Magasinet hadde to lengre artikler om den planlagte filmen i tillegg til mindre notiser. Den første, trykt i mai-nummeret 1906, var en blanding av selvskryt om filmselskapet og en beskrivelse av avtalen de hadde inngått med Wellman om å være med på luftseilassen til Nordpolen. Den usignerte artikkelen med tittelen *ENTERPRISE, The North Pole this time* skrøt av at det ikke fantes noe konkurrerende filmselskap som hadde oppnådd mer dristige foretak med Bioscope Camera enn Warwick. Så listes de eventyrlige reisene opp: Canada, Sudan, India og en hel masse andre land. Nå skulle dette toppes!

By courtesy of Walter Wellman, Esq. of The Wellman Record-Herald Polar Expedition, accommodation has been made to allow one of our operators to accompany the expedition, to what we hope will be their destination, the North Pole. As many of our readers are aware, the participators in this scheme are hopeful of carrying out their project by means of a gigantic Air Ship, in conjunction with Motor Sleighs, etc. The building of the air house and gas works, the putting together of the air ship, the trials, the departure, and, we hope, their successful return, should make one of the most unique series of animated pictures ever yet “Bioscoped.” (*Cinematography and Bioscope Magazine*, May 1906)

⁵ Kapitteloverskrift i P.J. Capelottis bok *By Airship to the North Pole. An Archaeology of Human Exploration*.

Mot slutten av artikkelen siteres et oppslag fra avisa *The Morning Leader*, som ga en oversikt over hvem som skulle delta på Wellmans ekspedisjon:

Mr. Wellman, who has been twice to the Arctic, is the leader, and is assisted by Major Hersey. The expedition includes six Americans, three Frenchmen, one Englishman (a cinematograph operator of the Warwick Trading Company), and a number of Norwegians. (*Cinematography and Bioscope Magazine*, May 1906)

Resten av artikkelen beskriver Wellmans planer og utstyr. I neste nummer av magasinet, i juni 1906, rapporteres det fra avreisen for kameramannen fra Warwick Trading Company nordover for å dekke begivenheten:

Our operator, Mr. J. Roseman⁶...left London on May 25th to join the remaining members of the expedition at Tromsø. He had tons of baggage with him, which took three cabs to convey it to the station. About fifteen of our employees went to King's Cross to see him off; and as the train steamed out the station, three rousing cheers were given, which nearly took the roof off. It was quite an exciting moment, and even our operator himself realised that he was commencing on one of the most perilous journeys of his life. On returning to the office, one of our men was successful in securing a prize-winning tram ticket. We cannot overlook this fact, as it seems an omen of success to our latest undertaking. (*Cinematography and Bioscope Magazine*, June 1906)

De foregående sitatene viser tydelig hvor store ressurser Warwick Trading Company var villige til å satse for å få enerett til filmopptak fra Wellmans Nordpølseilas. Men på tross av dette, blir det ingen film. Wellman prøvde ikke engang å lette med luftskipet sitt den sommeren Warwicks filmfotograf befant seg på Danskøya, nord på Spitsbergen.

Når det likevel finnes en film med tittelen *The Wellman Polar Expedition*⁷, så skyldes det at Warwicks konkurrent Urban Trading Company fikk laget sin egen film uten noen som helst avtale med polfareren.

Amerikaneren Charles Urban (1867 – 1942) var en viktig produsent og distributør av film i England før første verdenskrig. Han hadde spesialisert seg på aktualitetsfilm, reise- og vitenskapsfilmer⁸. Urban tapte konkurransen om å få bli med Wellman i luftskipet mot Nordpolen, men han fant en annen måte å skaffe seg filmopptak på: han sendte fotografen Emile Louis Lauste med en av de mange turistbåtene som seilte til Svalbard og fikk laget en kombinasjon av reise- og aktualitetsfilm.

Filmen starter med bilder av turister med hest og vogn mot toppen av Ulriken før

⁶ Den engelske filmhistorikeren R. Low oppgir en annen kameramann i Low 1997 uten at det har noen vesentlig betydning for denne framstillingen; det ble ingen film fra Warwick Trading Company uansett.

⁷ Også registrert som "*The Wellman Polar Expedition - set out from Bergen to Spitzbergen*" (470ft)

⁸ Urban skulle bl.a. senere sette sammen og distribuere Fialas filmopptak fra Ziegler-ekspedisjonene : *A Dash to the North Pole* (1909).

vi ser bilder av havneområdet i Bergen med de små Laksevågferjene og bydelen Nordnes. Deretter flytter vi oss raskt nordover langs kysten med panorama fra Sunnmøre og Hjørung-fjorden, og plutselig er vi på Svalbard med snøkledd fjell helt ned til sjøkanten.

Neste scene er en lengre montasje hvor turister blir satt i land av lettbåter på ei øde strand. Her er det ikke snøkledd fjell, men en gold havklippe i bakgrunnen. Det er helt tydelig at dette er en jaktekspedisjon i og med at en god del av deltagerne bærer gevær. Fra en av båtene blir det til og med satt i land en hest. Det klippes til en samegamme med samefamilier som poserer for fotografen og viser fram barn i komse, reinshorn mm⁹. Så klippes det tilbake til jaktselskapet som returnerer til lettbåtene med bytte – et halvt dusin reinsdyr.

Så klippes det brått til Kongsfjorden (King's Bay), og vi ser båten beveger seg nordover gjennom drivis videre mot Virgohavna på Danskøya nord på Svalbard. Vi ser flere skip inn mot havna. Så følger en rekke scener fra leiren i Virgohavna. Vi ser turister som blir satt i land, Wellmans ilandstigning, en lang panorering som viser Wellman-huset med amerikansk flagg, den tyske journalisten Otto von Gottbergs teltleir, minnestøtten over ingeniør Andrees ballongferd og stillasene til ballonghuset. Det klippes til nærbilder av ekspedisjonsdeltagere, Wellman som gjør notater ved Andree-støtta, og Gottberg som samtaler med turister, før filmen avsluttes med noen nærbilder av Wellman som blir rodd ut til et av turistskipene mens han smilende hilser med lua til fotografen. Mer var det vel ikke å dokumentere på det tidspunktet!

Wellmans leir

⁹ Det mangler tekstplakater, så det er uklart om disse scenene av samene var opptatt på veien opp langs norskekysten og senere klipt inn på et passende sted i filmen.

Wellman ved Andree-støtta

Wellman til turistbåten

Turistskipet med Urbans fotograf returnerte uten filmopptak av Wellmans luftskip. Warwicks fotograf fikk på tross av sin eksklusive avtale heller ikke noen luftskipopptak; Wellman hadde bestemt seg for å utsette avreisen til året etter. Så neste sommer mens avisene igjen fyltes med nye reportasjer om Wellmans nært forestående luftskipseilas, annonserte Urban Trading Company i *The Kinematograph*

and *Lantern Weekly* (30. mai 1907) filmen *The Wellman Polar Expedition*:

The departure from England on May 25th, of Mr. Wellman, on his second attempt to reach the North Pole by Airship, having aroused special and general interest, we beg to remind Exhibitors and the Trade that the UrbanSeries furnishes absolutely the only animated picture record of the first attempt, in July of last year, and that it will prove all the more interesting and valuable on that account.

A Unique and Beautifully Photographed Subject.

Subject introduced: - In the Arctic Regions: Hunting Party leaving for the Coast. Panoramas of Bergen, Spitzbergen and the Fiords. - Life in a Lapland Village. - Return from the Hunt. - The Steamer aground on a rock. - Visit to Danes Island. - Arrival at Mr. Wellman's Headquarters. - Landing of the Scientific Party. - Panorama of the Camp. - Group of Lap Guides. - Mr. Wellman leaving Danes Island etc., etc.

Wellmans forsøk med luftskip føyde seg inn i den lange rekken med mislykkede Nordpolekspedisjoner, men historien om den lille filmsnutten forteller mye om hvor viktig filmdokumentasjon kunne være. Dokumentasjon av tidens store nyheter på det hvite lerret dro publikum til kinoene. Aktualitetsfilmene var en viktig del av de sammensatte filmprogrammene, og aktualitetene ble ofte brukt som trekkplaster.

Polfarene forsto selv også snart viktigheten av å bringe med seg filmopptak hjem fra ekspedisjonene sine. Filmopptak var nyttige illustrasjoner å vise fram på foredragsturteene som fulgte etter ekspedisjonene. Det var gjennom foredragene og bokutgivelsene at polfarerne tjente penger. Filmselskapene og kinoeierne hadde på den måten sammenfallende interesser med noen av polfarerne.

26. juli 1910 underskrev Roald Amundsen en kontrakt med den norske filmpioneren Hugo Hermansen om filmopptakene fra Amundsens nært forestående Nordpolekspedisjon.

Norsk Kinematograf Aktieselskab medsender Herr Roald Amundsen 1 Kinematograf-Camera med Stativ og ca. 3700 Fod uexponeret Film.

Baade omhandlede Camera, Stativ og Film er og bliver Norsk Kinematograf Aktieselskabs Eiendom, men er Herr Amundsen uden Ansvar for samme.

Ved Tilbagekomsten udleverer Herr Roald Amundsen uden Vedelag til Norsk Kinematograf Aktieselskab til Strax-Forevisning tre af de arktiske egne optagne Susjetter. De øvrige Billeder beholder Herr Roald Amundsen uden Vedelag til Brug ved sine Foredrag, men har Norsk Kinematograf Aktieselskab Ret til at forevise disse, efterat Herr Roald Amundsen har holdt sit Foredrag i vedkommende By eller Land. (Håndskriftsamlinga, NB)

Amundsen hadde vært tilstede ved Shackletons foredrag i Kristiania 15.oktober 1909 hvor Shackleton i tillegg til lysbilder hadde benyttet seg av Kinematografbilleder for å illustrere foredraget sitt. Amundsen leste også om kinobildenes suksess i avisene i

dagene etter foredraget. Dette overbeviste Amundsen om nytten av å ha kamera og film på den tredje Fram-ferd.¹⁰

Som vi alle nå vet dro han ikke nordover; Peary og Cooks påståtte erobring av Nordpolen¹¹ fikk ham til å forandre planer. Amundsen erobret Sydpolen 14.12.1911.¹² Senere dro han nordover med filmkamera.

Den heroiske perioden i polarekspedisjonene slutter med Shackletons Endurance-ekspedisjon, mener mange. Under første verdenskrig var det andre og nye helter som dukket opp, etter krigen kom flyverne og overtok som medias superstjerner. Det var ikke lenger slitet med ski, sleder og hunder som skapte de store overskriftene. 1920-åra var en tid for teknologi og oppdagelser. Radio ble en del av dagliglivet, fly ble et daglig syn, og filmen ble en av USAs største industrier.

II. Amundsen: fly og film

I *Mitt liv som polarforsker* (1927) skriver Amundsen om sin interesse for fly. Han så på seg selv som den store pioneren innen dette feltet, og nevner hvordan han tenkte på flyets muligheter og engasjerte flyver allerede før Sydpolerobringa og at han kjøpte sitt første fly før Første verdenskrig. I 1922, etter at første del av Nordpol-ekspedisjonen med Maud¹³ var over, kaster han seg for alvor over flyplanene. Han skriver:

Jeg har i denne bok forklart betydningen av Nansens revolusjonerende nye metoder – hvorledes bruken av de lette sleder og hundeforspannene hadde vist alle dem som kom etter ham, hemmeligheten ved de lange og hurtige fremstøt mot polene.

For min egen del gjør jeg krav på å ha funnet på en lignende forbedring ved å benytte luftfartøiet som et middel i polarforskningens tjeneste. (Amundsen 1927: s. 97)

Amundsen ønsket å fly fra kontingent til kontinent, fra Point Barrow i Alaska til Svalbard. Han anskaffet seg ”den nye type av Junkers flyvemaskiner, som nettopp hadde satt verdensrekord i langflyvning, idet den hadde holdt sig i luften i 27 timer uten å land”. (s. 97)

Det er dette flyforsøket som er hovedtema i filmen *Med Roald Amundsens Nordpolekspedition til første vinterkvarter* (Lund 1923). Filmen viser hvordan flyet ble fraktet nordover til Alaska om bord i Maud, forberedelsene for flyforsøket,

¹⁰ Hvem som tok initiativet, Amundsen eller Hermansen, vet vi ikke, men filmopptakene ble gjort, og Amundsen fikk sine foredragssnutter og Hermansen fikk sin kinoversjon. Disse opptakene finnes i dag som *Roald Amundsens Sydpolekspedisjon 1910 – 12*.

¹¹ Hverken Peary eller Cook hadde med seg filmkamera for å dokumentere sin Nordpolerobring. Cook laget derimot en film som besto av arkivopptak fra mottagelsen i København etterpå og primitive dramatiseringer av selve polferden i studio for å overbevise publikum om sin bragd. Filmen finnes i dag på internett:

The Truth about the North Pole (1912) (<http://www.archive.org/details/TruthAbo1912>)

¹² Historia om Amundsens sydpolfilm kan leses i Diesen 2009 eller Diesen 2010.)

¹³ Amundsen hadde tenkt å følge Nansens plan om å la seg fryse inn i polisen og drive over Polhavet. Det gikk ikke helt som han tenkte seg, men Maud seilte gjennom Nordøstpassasjen (1918 -21) før Amundsen forandret planene.

flyhavari og overvintring i tillegg til flotte dyre- og naturbilder og litt folkelivsskildring av lokale inuitter.

Også hans tre neste filmer berører luftfartøyene. Filmen *Roald Amundsen - Lincoln Ellsworths flyveekspedisjon 1925* (Omdal/Berge 1925) handler om den dristige ekspedisjonen som nesten endte med katastrofe på 87 grader 44 minutter Nord. Den viser forarbeidene og triumftilbakekomsten i Oslo. Filmen *Med Maud over Polhavet* (Dahl 1926) følger Maud fra Point Barrow gjennom Nordøstpassasjen, og *Luftskibet "Norge"s flugt over polhavet* (Berge 1926) viser Amundsens etterlengtede erobring av Nordpolen.

Polfarerne var berømte menn i sin samtid; de flyvende polfarerne var superkjendiser.

The first aerial explorers would also fly into a new social phenomenon. Eager to follow their exploits was a world embracing moving pictures, radio broadcasts and photographs in newspapers. Thus, the last of the planet's explorers became its first media superstars. They were urged on by their publicity-seeking sponsors to achieve headline-grabbing firsts, and by their governments to discover and claim new lands.

For a brief time in these "Ballyhoo Years" of ticker-tape parades, when pioneer aviators could easily draw crowds of 100.000 people to watch them drive by, when the world wanted to celebrate anything and everything, these men were celebrities, the like of whom had never been seen before. (Maynard 2010: 2)

Den australske forfatteren og dokumentaristen Jeff Maynard har skrevet bok om kappløpet for å bli den første som fløy til Nordpolen. Kappløpet mellom George Hubert Wilkins ("A forgotten Australian"), Richard Byrd ("An American icon") og Roald Amundsen ("A Norwegian hero") i 1926. Berømmelse og heltestatus var viktig drivkraft selv om Amundsen hevdet at interessen "for denne transpolarflyvningen var altså ikke blott og bar eventyrlyst, den var også geografisk og videnskapelig". (Amundsen 1927:98)

Men det var mange andre enn Wilkins, Byrd og Amundsen som forsøkte seg med fly i polare egne. Historia om polarflyvning starter med Andréé og Ørnen i 1897 og kan vel avsluttes med Nobiles Italia-katastrofe i 1928 og Byrds Sydpolflyvning i 1929. Historia om filmene fra polarflyvningene startet med Wellmans forsøk.¹⁴

Også filmens utvikling gikk hurtig. Aktualitetsfilmene i sammensatte filmprogram ble avløst av filmavisene og dokumentarfilmene. Kinofilmene ble lange; sammensatte filmprogrammer med mange korte filmer forsvant fra kinoene. Nyhet- og aktualitetsfilmer ble samlet i egne kinoer eller egne kinoprogram. Konkurransen mellom de forskjellige newsreel-selskapene var stor; selskapene (Pathé, Hearst, Universal, Paramount og Fox) sloss om eneretter og de store nyhetsscoop.

¹⁴ Andréés ballongferd var en ekspedisjon med geografisk vitenskaplige ambisjoner og fotoutrustningen var den beste som var å oppdrive, men selv om Andréés fotograf, Nils Strindberg, hadde opplevd Lumieres filmopptak i Paris våren 1896, omfattet det fotografiske utstyret ikke kinematografen. (Jamfør Martinsson 2006).

Polfarernes illustrerte foredrag ble mer og mer foredragsfilmer hvor polfarerne ble tilstedeværende kommentatorer. En del av disse filmene ble også vist uten ledsagende foredrag; som rene dokumentarfilmer om ekspedisjonene. Amundsen var med på denne utviklinga.

Han hadde lært av sine kollegaer at å hyre inn en profesjonell fotograf var vel anvendte penger. Reidar Lund fulgte med til første vinterkvarter, og det var Lund som satte sammen dokumentaren vi i dag kjenner som *Med Roald Amundsens Nordpolekspedition til første vinterkvarter* (Lund 1923). Selv om filmens tittel ikke antyder at dette skulle ha noe med flyforsøk å gjøre, så er filmen full av nettopp dette. Innimellom etnografiske sekvenser om tsjuktsjernes liv på begge sider av Beringstredet og sekvenser ombord i Maud, er flyene gjennomgående i hele filmen. Vi ser kasser med fly bli lastet ombord i Seattle. Det lille flyet, som skulle benyttes til observasjon, pakkes ut og tas i land i Deering, Alaska. Så følger en sekvens med prøveflyvning av det lille flyet. De imponerende filmopptakene fra prøveflyvningen må være blant de første av sitt slag så langt nord.

Amundsen hadde et større fly til selve flyforsøket. Filmen skildrer gjennom tekstplakater hvordan dette flyet må transporteres videre til Point Barrow med et handelsskip; risikoen med å benytte Maud er for stor. Nest siste del av filmen viser hvordan Amundsen etablerer vinterkvarter og forbereder seg på sitt flyforsøk. Fotograf Reidar Lund overvintret ikke i Alaska, så de få siste bildene i filmen som er fra neste vår, må være Oscar Omdals opptak. Omdal var hyret inn som flyver og overvintret sammen med flyet i Alaska. Omdal hadde lært så vel flyving som filming av filmregissøren Tancred Ibsen. I et brev fra filmfotografen Reidar Lund, datert 1.3.1923, til Leon Amundsen hvor Lund etterlyser disse filmopptakene, (Amundsen-samlinga, Nasjonalbiblioteket, Ms 4 – 2401: X L) siterer han et brev fra Omdal som forteller om en boks med filmopptak som han hadde tatt opp i Alaska og sendt til Christiania.; ”det er litt av hvert, du vil finde en liten beskrivelse inde i asken”. Dette er trolig disse opptakene som finnes i slutten av dokumentarfilmen: Vi ser bilder av Junkermaskinen som pakkes ut og klargjøres; tekstplakaten forteller:

TP x¹⁵ Tidspunktet til å gjennomføre det store vågestykket er kommet.
Flyet blir hentet frem fra kassene.

Det finnes ingen flybilder mot Nordpolen. Derimot ser vi bilder av flyet og en ødelagt aksling.

TP y Fredag 11. Mai hendte den store ulykken som allerede hele verden er kjent med. Utstyret for den 3800 km lange turen var for tungt.....
Akslingen brakk i to.

Flyforsøket var over. Og filmen dveler ikke med dette; den går tilbake til utgangspunktet – Mauds seilas over polhavet.

TP z Imens fortsette Maud sin farefulle ferd gjennom isen hvor hen?

¹⁵ Nøyaktig nummer på tekstplakaten er ikke oppgitt. Filmen er for tiden (2011) under restaurering av Nasjonalbiblioteket i forbindelse med NansenAmundsenåret 2011.

Filmen *Med Maud over polhavet* (Dahl 1926) inneholder også noen flyscener, men filmen konsenterer seg om polarskipets ferd etter at Amundsen hadde mistet interessen for Nansens innfrysingsprosjekt. Når det likevel blir interessant film skyldes det skildringen av den vitenskaplige aktiviteten rundt innfrosne Maud. I tillegg til vitenskaplige målinger, flyforsøk, sledeturer, hvalrossjakt og skildringer av eskimoenes liv viser filmen pakkisen, snøen og stormene i Polhavet. Den siste tekstplakaten summerer opp:

TP æ Maudekseditionen avsluttet et tideverv i polarforskingens historie.
Aldri vil en skute bli sat i drift over Polhavet for at trodse pakisens farer –
fremtidens forskere vil reise hurtig og trygt gjennom luften.

Etter tekstplakaten ser vi et bilde av luftskipet Norge og et vaiende norsk flagg. De siste bildene i *Med Maud over Polhavet* peker fram mot neste film – *Luftskibet "Norge"s flugt over polhavet* (1926) hvor Amundsen endelig når Nordpolen; tre av Amundsens Nordpolfilmer henger i alle fall tydelig sammen.

Den siste av de fire filmene står litt mer alene. Filmen om Amundsens flyekspedisjon i 1925 er mer en tradisjonell polar heltehistorie med dramatik og avsluttende triumftog.

Maudekspedisjonen og de første forsøkene med polarflyvning hadde ødelagt Amundsens økonomi; i løpet av 1924 skulle han dessuten gå konkurs.¹⁶ Men Amundsen som hadde sterk tro på flyenes mulighet, søkte hjelp fra Norsk Luftseiladsforening¹⁷ og la ut på en ny foredragsturné til USA for å kunne gjennomføre sine Nordpol-planer. Da det så som mørkest ut, dukket en amerikansk millionærsønn opp, og ekspedisjonsplanene kom på skinnene igjen.

Beretningen om Amundsen og Ellsworths flyekspedisjon mot Nordpolen er spennende lesning; den hører hjemme i polarhistorien¹⁸ og ikke filmhistorien. Lincoln Ellsworth var en stor beundrer av Amundsen som tilbød seg å delta i finansieringen av nye fly mot at han fikk bli med på polflyvningen. Og med hjelp av Luftseiladsforeningen i Norge, flyveren Hjalmar Riiser-Larsen og Ellsworths penger var Amundsen klar for en ny polekspedisjon i 1925.

Amundsen ønsket også å ha med seg Lund som filmfotograf på den nye flyekspedisjonen med Ellsworth i 1925 og sendte han et tilbud om jobb 3.2.1925 med følgende betingelser:

¹⁶ Det vil gå langt utover rammene på denne artikkelen å redegjøre for så vel Amundsens økonomi og hans mangslugne liv i tida før Nordpolekspedisjonene med båt, fly og luftskip – her viser jeg igjen til Bomann-Larsens fyldige biografi. Jeg ser på det filmrelaterte stoffet og knytter noen betraktninger til det.

¹⁷ På hjemmesidene til Norsk Luftsportforening (<http://www.nlf.no>) leser vi om forløperen Norsk Luftseilarforening: "Norsk Luftseiladsforening hadde sin storhetstid i 1925 og 1926 da den organiserte og finansierte Roald Amundsens ekspedisjoner til Nordpolen med Dornier Wal flybåtene N24 og N2 - og i 1926 med luftskipet "Norge". Disse anstrengelsene tok imidlertid sterkt på foreningens krefter, ikke minst de økonomiske. Den etterfølgende tid ble preget av splittelse mellom yngre og eldre krefter."

¹⁸ Utfyllende lesning f.eks. Bomann-Larsen 1995: s.333 ff eller Barr 2005: s.223 ff.

1. De utfører alt fotograferingsarbeide (baade filmsfotografering og anden fotografering) som måtte bli paalagt Dem av aktieselskapets eller expeditionens vedkommende fra den tid De faar beskjed om at slutte Dem til expeditionen eller paabegynder arbeidet for den, til De blir dimittert. De deltar ikke i selve polflyvningen, men kan paalægges at delta i prøveflyvninger i Norge eller paa Spitsbergen saavel som i flyvning fra Norge til Spitsbergen eller tilbake fra Spitsbergen til Norge.
2. De erholder som lønn for Deres arbeide. A: Fri reise og fritt underhold fra De forlater Deres hjem for at slutte Dem til expeditionen eller paabegynte arbeidet for denne til De dimitteres med tillæg for reise og underhold fra det sted, hvor De befinner Dem til Deres hjem. Dessuten frie rekvisita til fotograferingsarbeidet (skåler, kemikalier); B: kr. 2500,00 i kontanter for hele expeditionen, hvorav kr. 1000,00 betales straks (kr. 500,00 til Dem og kr. 500,00 til Deres familie) og resten i tre parter á kr. 500,00 efter utløpet av henholdsvis 3, 6 og 9 uker derefter. C: Fri livsforsikring for den tid expeditionen varer; den inkluderer risiko under flyvning for et beløp av kr. 15000,00. D: fritt reiseutstyr bestående av sportdress, beksømstøvler, vindtrøye og skindjakke.
3. Aktieselskapet assurerer dessuten Deres filmfotograferingsapparat for kr. 7000,00.
4. De er under hele expeditionen pliktig til å følge enhver instruks fra expeditionen eller aktieselskapets vedkommede. (NB siste linje utydelig!) (Amundsensamlinga, Nasjonalbiblioteket. Ms 4 – 2401: XI)

Reidar Lund måtte takke nei; han hadde fått fast jobb, men han anbefaler ”de eneste to kvalifiserte” norske filmfotografene på den tiden: Paul Berge og Gustav Nilsen (Vik)¹⁹.

Det er Paul Berge som fikk jobben. I følge hans kontrakt får han bedre lønn – kr.1200,00 pr måned. Sammenlignet med flyger Omdals lønn på kr. 500,00 pr måned, var Amundsen villig til å betale filmfotografene godt. Han regnet med at de ville betale seg.

Paul Berge var en fotograf som imponerte Amundsen. I sin beretning om flyturen skriver han:

(Berge) could always be seen with his camera in his hand and his tripod on his shoulder. He was everywhere. One could not even blow his nose without Berge being there to immortalize the event. (Kreshner 1929: s.7)

Filmfotografen Paul Berge var til stede i Kings Bay, Svalbard, for å dokumentere ekspedisjonen. Ekspedisjonsdeltageren Oscar Omdal hadde dessuten med kamera for å ta levende bilder på selve Nordpolen.

21. mai fløy Amundsen og Ellsworth nordover fra Svalbard i to fly sammen med hver sin pilot og mekaniker. Etter 8 timer landet flyene; men de hadde ikke nådd

¹⁹ Gustav Nilsen(-Vig) (1886 – 1959) ble senere Rasmus Breisteins faste filmfotograf, og han ble beundret for sine vakre landskapsbilder. At han kunne tåle strabasiøse ekspedisjoner, viser hans dokumentarfilm til toppen på Store Skagastølstinn i 1919.

polpunktet, kun 88 grader nord. Det ene flyet var dessuten skadd, og ekspedisjonsdeltagerne måtte forsøke å komme tilbake til Svalbard i ett fly. De neste tre ukene arbeider ekspedisjonen med å lage en primitiv startbane for å kunne returnere til sivilisasjonen. Flyløytnant Riiser-Larsen greidde mesterstykket å få flyet på vingene med alle seks om bord. Flyet var nesten bensintomt da de nådde nordkysten av Nordaustlandet hvor de ble reddet av en fangstskute.

Vel tilbake i Kings Bay ble deltagerne mottatt som helter. Og hyllesten fortsatte i Norge. Paul Berge dokumenterte hjemkomsten, og i løpet av sommeren satte han sammen filmen *Amundsen og Ellsworths flyveekspedition 1925* som fikk premiere 7.9. 1925. Filmmannosen er nøktern:

Glimrende bilder fra arktiske landskaper og dyreliv, tatt opp av fotograf Paul Berge. Starten til Nordpolen. 600 meter utmerkede filmbilder tatt opp av Oscar Omdal fra 87 grader og 44 minutter. Hjemkomsten til Spitsbergen. Den første fullstendige billedserie fra den festlige mottagelsen på fjorden og i Oslo. (Sitert fra Filmen i Norge s.89)

En av de merkelige kilder til opplysninger om denne filmen om flyekspedisjonen som Amundsen og Ellsworth (+ de fire andre deltagere, sjefsflyger Hjalmar Riiser-Larsen, flyger Leif Dietrichson og mekanikerne Karl Feucht og Oscar Omdal) foretok mot Nordpolen 1925, finnes i en samling Svalbard-minner som Kjell Fjørtoft utga først i 1966 i boka *Troms med bankene utenfor* og senere trykte på nytt i *Kongen av Sassen Bay* i 1995. Her skriver Fjørtoft ned en episode som ishavsskipper Nils Vollan fortalte ham²⁰.

Vollan var skipper ombord i fangstskuta "Sjøliv" og drev fangst på nordsida av Spitsbergen, da plutselig Amundsen landet med flybåten N-25. Polfarerne blir plukket opp av "Sjøliv". Etter at de var reddet ombord og bespist, forteller Vollan:

De spiser i taushet. Etterpå trekker Amundsen opp en diger krumpipe fra ene bukselomma. Det kommer slike merkelige surklelyder når han prøver å tenne den.

- Unnskyld, men har de ikke tobakk, spør Nils?
- Nei, dessverre, svarer Amundsen tilbake.

Han ville ikke bomme. Men når det kastes to esker "Karvet Blad" inn på bordet, blir det en røyking og damping som aldri før ombord i "Sjøliv". Så begynner slepingen av N-25. Utenfor Brennevins Bay blåser det opp. Vinden tar kraftig tak i den ene vingen. Midt ute på bayen brister de armtykkle sleperne. Nordpolfarerne fyker straks opp på dekk.

- For Guds skyld ... berg filmrullene som ligger i flyet, roper Amundsen. Nils svarer at om en av dem tar sjansen på å sette seg i flyet og styre det, så skal ikke bare filmrullene men også flyet berges. Riiser-Larsen tar seg ombord i flyet. Et øyeblikk etterpå langer han filmkassen ned i fangstbåten. Den blir rodd ombord i "Sjøliv" mens Riiser-Larsen overlates til seg selv. (Fjørtoft 1995: 93)

²⁰ Hele intervjuet finnes i Universitetsbiblioteket i Tromsø.

De greidde altså å berge filmrullene som Oskar Omdal hadde tatt opp på turen nordover, og satt sammen med Paul Berges opptak fra forberedelsene på Svalbard og "signingsferden" inn til Oslo ble dette filmen *Roald Amundsen - Ellsworths flyveekspedition 1925*.

Filmen ble en suksess på kino i Norge²¹. Filmen er delt i 6 akter, men er tydelig tredelt. Første del (de tre første aktene) består av presentasjon av deltagerne og forberedelsene før flyene tok av, andre del (akt 4) er Omdals opptak fra tiden i isen, og siste del (de to siste aktene) er hjemkomsten og hyllesten av polarheltene. De tre delene er svært forskjellige.

Første del starter med presentasjon av besetningene i flybåtene²² N.24 og N.25. Så følger et innslag om 17.mai-feiring i Ny Ålesund på Svalbard med sekkeløp, hinderløp, putekamp og påfølgende premieutdeling. Hadde det ikke vært Amundsen som deltok ved premieutdelingen, hadde dette kunne vært hvilken 17. maifeiring som helst. Men ekspedisjonen var så mye mer enn de seks som skulle være med i flyene nordover, så deltagerne i 17. mai-løyene var nok de mange hjelpetroppene. Etter dette innslaget følger en sekvens som ligner på datidens instruksjonsfilmer. Hender holder opp deler av utstyret som skal med på turen (støvler fylt med senegress, pakker med pemikan, fyrstikker i vanntette gummiposer), før vi blir presentert for flyene, deltagerne og Svalbardnaturen. Avreisen fra Svalbard er ikke filmet, men tekstplakatene som rammer inn store vakre totaler med flyene på flystripa og folk som stimler rundt flyene, forteller at

TP47 Motorene startes op for langsom gang i 45 minutter.

TP48 Ekspedisjonen tar farvel med sine venner.

Fotograf Berge har ikke tenkt mye på stil eller fortelling i sine mange opptak; denne første delen er reportasje- og instruksjonsfilm med noe naturfilm. Han benytter seg ikke av den enestående historien han har til rådighet til å lage en spennende film. Kanskje vet han at alle kjenner detaljene fra flyekspedisjonen fra avisene, og nøyer seg med å vise bildene?

Berge savner dessverre bildene til å kunne fortelle den dramatiske historien med levende bilder; han er nødt til å kjøre mye av informasjonen som tekstplakater. Etter første del følger en uendelig lang tekstplakat:

TP62 (rullende)

Nu vet vi, at ekspedisjonen hadde lykken med sig, og Roald Amundsen forteller om sin berømte ferd:

"Ved Danskøen traf vi paa et helt hav av taake, som det tok os to timer at komme klar av.

Ved syvtiden forstod vi av vore observasjoner, at vi under taaken var drevet langt vestover. Ved ettiden nat til 22de mai var halve bensinbeholdningen opbrugt, og vi besluttet os at lande for at faa en sikker stedsbestemmelse.

Paa veien nordover hadde vi ved flyving i ti meters høide søkt efter en

²¹ Utfyllende lesning om denne filmen i Diesen 2011.

²² Vi bruker vel betegnelsen sjøfly i dag.

landings-plass, men ingen funnet. Nu opdaget vi en større raak, -- den første vi hadde observert, -- men vilde først undersøke isflakene i nærheten, da vi frygtet for, at raaken naarsomhelst kunne lukke sig igjen, hvis vi landet i den.

Under denne flyvningen fik N.25 vanskeligheter med den ene motor og maatte nødlande. Heldigvis hadde vi foran os en fra raaken utgaaende tarm, som var fylt av isstykker. Landingen i denne lykkedes som ved et under, uagtet vingene rak utover isen paa begge sider.

TP63 Tarmen, som N.25 landet i, var ikke større, end at maskinen akkurat stoppet inderst inne i bunnen uten at ta skade. Maskinen laa her ytterst farlig til, da den vilde bli knust i tilfelle isen skrudde sammen. Man hugget ned en høi iskoss foran baatens boug og lavet en slip, som man kunne kjøre maskinen op paa.”

Etter denne lange tekstplakaten som sakte rullet over lerretet, følger noen bilder fra isødet og en panorering til N.25 oppe på isen. Dette er bildene Omdal hadde tatt opp.

N-25 i pakkisen

På vei etter proviant

I lerretbåt til N-24

Omdal tok kun arbeidsbilder og noen trygge situasjoner med metrologiske og astronomiske observasjoner og målinger med ekkolodd fra de tre ukene mens de jobbet for livet med å bygge en flystripe. Historien blir fortalt med lange tekstplakater (dog ikke så lange som den siterte ovenfor).

Likevel er denne delen av filmen den mest spennende. Bildene som flygeren Omdal opptok under oppholdet i isen, dokumenterer kampen mot elementene og polfarernes utfordringer; det er store totaler av øde iskald natur med små mennesker og et misplassert fly. Berges to avdelinger i filmen viser noe helt annet. Omdals del skildrer det vi ønsker å se i slike ekspedisjonsfilmer: den heltmodige kampen for å nå et mål mot alle odds.

TP79 Vi fastsatte smaa rationer; Frokost og aften – 40mgram chokolade og tre kjeks.

Middag: 80 gram pemikan.

Bilder av flyet, isødet og en panorering mot et norsk flagg.

TP80 Vi hentet den gjenværende proviant fra N-24.

Bilder av skiløper som bærer varer og seilduksbåt som full av varer padles over en isfri råk.

TP81 Under dette arbeide maatte en mann holde utkik og signalisere, om isen

skulde aapne sig. En gang maatte folkene ogsaa tilbakekaldes. Signalet lyder: "Isen aapner sig! Kom tilbake!"

Flere isbilder og flyet og en panorering fra flyet til deltagernes flagg.

Omdals filmopptak viser små glimt av slitet, men det er mangelen på dramatiske bildene som gir oss de sterkeste opplevelsene. Han hadde naturligvis ikke bilder av de dramatiske hendingene da det andre flyet havarerte, da Dietrichson og Omdal gikk gjennom isen og ble reddet av Ellsworth, eller da flyet tok av igjen, men det nevnes i tekstene, og seerne som kjenner historien, ser det for seg. Filmsnuttene av

isødet og slitet sammen med tekstplakatene som forteller om 40 g. sjokolade og 3 kjeks til frokost og 80 g. pemmikan til middag, gir mer nærvær enn gode litterære beskrivelser.

Etter at kinopublikum har sett ekspedisjonsmedlemmene hugge is med ei lita speiderøks og et øde bilde av N.25 på isflaket, fortelles den dramatiske avreisen med to tekstplakater:

TP89 Høie skrugarer maatte hugges ned i tilstrekkelig bredde til at maskinen kunne føres igjennem. Etter nye 6 døgns arbeide var plassen i saavidtbrukbar stand, at vi ved at kaste halvparten av vor proviant og saagodtsom alt utstyr endelig kom tilveirs efter en uhyre spennende start.

TP90 Flyvningen tilbake var ogsaa spennene, og alle vil forstaa vor glede, da vi samme dags aften efter 8 ½ timers flyvning gikk ned i Bird Bay ved Nordkap paa Spitsbergen

I og med at det ikke finnes flere Omdal-opptak sluttet andre del med et Svalbardkart som viser tilbaketuren og en siste tekstplakat som nevner møtet med fangstskuta:

TP92 Straks efter ankomsten kom sælfangeren "Sjøliv" forbi. Vi gikk ut med N.25 og blev tat paa slep, da vi hadde litet bensin igjen. Men paa grund av sterk storm maatte vi opgi slepningen og efterlate N.25 i Brenvinsbugten og fortsette med "Sjøliv" alene.

Filmens tredje del starter med bilder av redningsekspedisjonene som samler seg i Kings Bay for å gjøre seg klar til søk etter de savna ekspedisjonsdeltagerne.

Plutselig kommer fangstskuta Sjøliv inn til Kings Bay, og det klippes til nære bilder av strålende polfarere og alle andre som ønsker dem velkommen tilbake. Fotograf Berge dveler ved de skjeggete polfarerne i nære bilder. Gjensynscenene og gratulasjonsscenene varer lenge. Og plutselig er vi ombord i et fly på vei bort fra Svalbard tilbake til fastlandet.

Siste del av filmen tar for seg tilbakekomsten til Oslo. Her er tekstene korte og konsise, og vi kan følge Amundsen og hans menn fra ankomsten til hovedstaden gjennom hele triumfferden fram til avslutningen på balkongen på Grand Hotell:

TP118 N.25's ankomst til Oslo, eskortert av fem av marinens maskiner.

Vi ser fly nærme seg oppe i luften; fotograf Berge følger flyene som kommer inn gjennom fjorden. Det klippes til flyfoto fra N.25 av hustak og landskap.

Tekstplakatene forklarer:

TP120 N.25 gaar inn over byen

TP121 Billeder fra Oslo omegn fotografert fra N-25.

TP122 N.25 lander

TP123 Paa vei innover til bryggen

Dokumentasjonen av begivenheten er fyldig med en mengde totalbilder som viser båtkortesjen som følger N.25 innover mot Honnørbrygga. Små og store båter fylt av jublende og flaggende festkledde folk. De lange panoreringene over folkemassene minner om de gamle filmsnuttene av folkesammenstillinger som bare hadde til hensikt å få folk til å komme på kinoen for å se om de så seg selv.

Siste del av filmen dokumenterer triumfferden i Oslo; blomster, taler, gratulasjoner, hurrarop, flagg, sangkor og smilende ekspedisjonsdeltagere glimtvis innimellom. Et visuelt skrytealbum!

Denne norske versjonen kunne ikke ha samme store appell utenfor våre grenser. Den tyske versjonen var nesten 1000 meter kortere (dvs litt over en time lang); her var det flere bilder av mekaniker Feucht og mye mindre norsk nasjonalistisk triumfferd. Den amerikanske versjonen er enda kortere; filmselskapet Pathé, som fikk distribusjonsrettighetene for USA og Canada, fortalte historia på en halvtime! De mente at det internasjonale publikum ville ha mer tett pakket dramatik fra ekspedisjonen enn de kunne få gjennom filmopptakene til Berge og Omdal. Filmfotografene som fulgte ekspedisjonene hadde sjelden eller aldri bildene fra de mest dramatiske situasjonene. Hollywoodfilm-produsentene som gjennom sin filmavissatsing og dokumentarfilmproduksjon laget mange ekspedisjonsfilmer midt på 1920-tallet, kunne gjerne forbedre historiene for å trekke publikum til kinosalene.

Vi ser tilløp til slik dramatiseringa i Pathés amerikanske versjonen av Amundsens flyvefilm fra 1925.

Allerede i kontrakten (22.9.1925) slås det fast at Pathé “are to have the right to cut, edit and assemble said negatives in such form and continuity as we may see fit and to make up from the same motion picture subject of such number of reels as in our opinion is advisable.” (Handskriftsamlinga NB. Ms 4. 2401:XIX)

Pathés flyvefilm får en helt annen karakter enn Berges norske versjon. *The Amundsen Polar Flight* (1925) starter på en helt annen måte enn den norske originalen. Etter Pathés logo og filmens tittel og sensuropplysninger kommer to plakater som angir bragden.

TP4 The North Pole has been the goal of many explorers. One was successful, some perished, all were brave.

TP5 Captain Amundsen, discoverer of the South Pole, at 63, determines to reach the North Pole – by air!

Amundsen, som dog ikke var mer enn 53, skulle prøve det kun en hadde greidd, nemlig innta Nordpolen, og han skulle gjøre det fra lufta. Derfra fortelles historien kronologisk.

Presentasjonen av ekspedisjonsdeltagerne går hurtig og effektivt. Amundsen og Ellsworth (THE ONLY AMERICAN IN THE PARTY) får egne nærbilder før vi ser to gruppebilder av mannskapet på N.24 og N.25.

Transportetappen til Spitsbergen ombord i Hobby skjer i løpet av et par bilder. Og så plutselig finner vi igjen Berges jakt- og selbilder i en montasje med Human touch:

TP16 Every expedition has its mascot. Amundsen's is a baby seal, found crouching beside its mother's ice-hole.

TP17 The mother seal is quick to snatch the baby out of the water, which is unsafe for the pup until it is three weeks old.

TP18 The one thing that makes the world go on – watchful motherhood!

Ingenting i originalen ligner på dette; hos Berge brukes bildene til å illustrere Ellsworth m.fl. på jakt og noen ekspedisjonsdeltagere som erter/plager noen sel. Men den amerikanske versjonen ønsker noen følelser, og ingenting fungerer bedre enn små dyr. En sel som maskot var fjernet for Amundsen.²³

Etter starten fra Kings Bay viser amerikanerne noen av flyfotoene Berge hadde i slutten av sin film. De sensasjonelle opptakene blir mer sensasjonelle med følgende tekstplakater:

TP25 First aerial views of the Arctic show the transition from frozen marshes to rugged peaks as the planes sweep North at 80 miles an hour.

TP26 For the first time the glacier chain above Spitzbergen is photographed from the air – one glacier every five miles!

Pathés versjon benytter seg også mest av Omdals filmopptak for å fortelle den dramatiske ekspedisjonen. I og med at filmen var beregnet for det amerikanske publikum som ikke kjente historien som norsk publikum, finnes ingen lang fortellende tekstplakat som slår fast at "Nu vet vi, at ekspedisjonen hadde lykken med sig". Etter de enestående flyfotoene slår tekstplakaten fast:

TP27 Then, without warning, they are caught in an Arctic fog – their most-feared enemy. A storm buffets them about, but they fly on, knowing only they are headed North. After eight hours in the air, they are finally forced down, their gasoline half gone.

Pathé understreker håpløsheten tydeligere enn den norske originalen. De dveler ved at de to flyene skilte lag, men når "the planes as if by miracle drift within a half-mile of each other", fortsetter filmen med å vise slitet for å bygge flystripe.

TP42 While the world waited and wondered, Amundsen and his men battled on, puny improvised tools their only weapons against starvation and death –

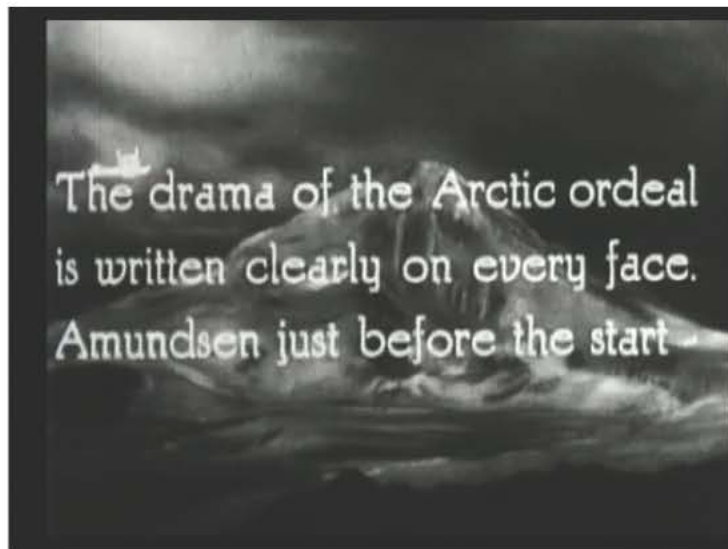
Turen tilbake dveler de ikke med:

²³ Noen av hans polarkolleger ble senere kjent for sine maskothunder: Nobile hadde Titiana med seg på sine polferder, mens Byrd kun hadde med seg Igloo til basen i Antarktis.

TP46 Their plane takes off safely and heads south. The return voyage is shown in the map.

TP47 After the world has given them up for lost, they come into King's Bay aboard a little sealing boat.

Pathé gjør et filmisk grep for å vise slitet ekspedisjonen hadde vært gjennom. Det skjer både gjennom tekstplakatene og filmmontasjen.

Tekstplakat 48

Amundsen før

Amundsen etter

TP48 The drama of the Arctic ordeal is written clearly on every face. Amundsen just before the start

TP49 On his return, the ravages of exhaustion and mental torture show plainly

TP50 Ellsworth, years younger than his chief, shows the strain as well. Before and after his Arctic exile –

Før- og etter-bilder av de to lederne demonstrerer tydelig strabasene.

Pathé gjør lite ut av hyllingsferden i Oslo, men det er heltenes hjemkomst med flagg og salutt også her. Og til slutt en oppsummeringsplakat:

TP57 Thus ends the epic of the air. Having braved the Arctic, explored hitherto unknown territory and reached the shadow of the Pole in a plane, Amundsen is going to try again!

Premieren på den amerikanske kom så seint at produsenten hadde fått høre om de nye planene til Amundsen og Ellsworth om et nytt polforsøk med luftskip.

Pathés heltehistorie behandler Amundsen pent, selv om de gjøre et poeng av at det hadde vært en på Nordpolen tidligere (– uten at amerikaneren Peary nevnes spesielt –) og at det var en amerikaner med. Amerikanernes effektive fortellermåte lager en kort dokumentar over et spennende tema. Her er mindre fordypning enn i den norske original, og en mer bevisst bruk av filmiske virkemidler.

Vi har ingen spor etter hvordan Amundsen, Luftseiladsforeningen eller publikums reaksjon på denne amerikanske filmen. Men i og med at Amundsen ikke ønsket samarbeid med amerikanerne om neste film, kan vi vel slutte at han ikke var helt fornøyd.

Da Amundsen, Ellsworth og den italienske luftskipkonstruktøren Umberto Nobile gjorde de siste forberedelsene til å erobre Nordpolen med luftskipet "Norge", dro også amerikanerne Byrd og Bennett nordover til Spitsbergen for å fly til Nordpolen. Pathé ville fortsette samarbeidet med Amundsen også med luftskipsferden, men da de foreslo å lage en felles film om Byrds Nordpolflyvning og luftskipet Norge, satte Amundsen foten ned.

Pathés dokumentarekspert Emanuel Cohen argumenterte om en bedre film med større dramatik og ikke minst større publikum, men han talte for døve ører. Amundsen trengte ikke større drama; for ham var det nok å dokumentere så godt som mulig ekspedisjonene.

I samtiden var Amundsens filmer populære. Årsaken var nok at Amundsen var populær. Polare ekspedisjoner var som nevnt populært stoff; avisene var stadig fylt med store og små notiser med nyheter om heltene på vei mot Nord- eller Sydpolen. Polfarerne var blant de mest populære kjendisene på den tiden, og Amundsen var den mest kjente. Superkjendisen dro folk overalt han kom med sine foredrag og sine lysbilder og sine filmer. Ut fra mine kilder kan man se at Amundsen prioriterte filmopptakene stadig mer. Han så det var penger i filmene. Men samtidig viser kildene at Amundsen hadde lite forståelse for filmskaperen og distributøren; filmopptakene skulle først og fremst tjene ham.

III. Byrd, Wilkins og Dored

Den amerikanske konkurrenten Richard Byrd ville også at filmopptakene skulle tjene ham, men han var mye mer opptatt av at filmen også skulle sementere hans heltedåd. Byrd trivdes med å være helt. Da han forhandlet med filmselskapene om sine ekspedisjonsfilmer, var han opptatt av å beholde all kontroll over hva som skulle formidles til kinopublikummet. I Byrd Polar Research Center, Ohio University, finnes korrespondansen med filmselskapene. Richard Byrd brukte film, dagspresse og radio mer enn noen annen.

The press promoted explorers as heroic embodiments of national pride and as daring adventurers who overcome hardship and danger to further the cause of science and geographical discovery. Its visibility greatly magnified by the electronic media, polar exploration in the 1920s and 1930s came increasingly to the fore in the popular mind. News organizations used radio and film to dramatize geographical exploration as entertainment for increasingly larger audiences. In this context, the explorer, like the movie star, became a celebrity, and geographical expeditions became carefully orchestrated narratives structured to maximize publicity and dramatic appeal. (Matuozzi 2002: s.210)

Karakteristikken ovenfor ble skrevet etter Byrds flyekspedisjon til Sydpolen. *With Byrd to the South Pole* er en bevisst dramatisk strukturert fortelling om en helt, om Richard E. Byrd! Ingen benytter media mer flittig for å fremme seg selv enn Byrd. Han foreslo til å med at regissøren Cecil B. De Mille skulle lage filmen om sydpolekspedisjonen. De Mille hadde nettopp laget *The Ten Commandments* (1923) og *The King of Kings* (1927) om de gamle heltene Moses og Jesus, så Byrd mente

nok at han var kapabel til å lage filmen om helten Byrd! Produsenten Cohen i Paramount protesterte; ”pointing out de Mille’s talent lay elsewhere, that his service would cost too much, and that de Mille had other projects on which to work” (Matuozzi 2002: 229).

Som tidligere polfarere hadde Byrd gjort avtaler med aviser, magasiner og forlag om eksklusive rettigheter til ekspedisjonshistorien; i tillegg hadde han avtaler med filmselskap og radiostasjoner for at de skulle kringkaste nyheter til publikum over hele verden. I BPRC finnes ikke like mye dokumentasjon fra Nordpolflyvninga; det var forleggeren og flyentusiasten George P. Putnam som forhandlet rettighetene, men vi vet fra Putnams øvrige virksomhet at han hadde en forkjærlighet for flyveheltene²⁴, så han passet å heltene sine.

Det er flere ting som er påfallende ved filmen *America’s Polar Triumph* (1926). Det første vi legger merke til er amerikaniseringa og patriotismen. Filmens første bilde etter tittelplakatene viser en globus med et flagrende amerikansk flagg ved Nordpolen. Så presenteres heltedådene i fire tekstplakater:

TP5 For 300 years the North Pole has been the goal of hardy adventurers of all nations, Greely, Nansen, the Duke of the Abruzzi

TP6 Of all those who sought the Pole by sea and sledge, only one, an American naval officer, succeeded, Commodore Robert E. Peary, U.S.N.

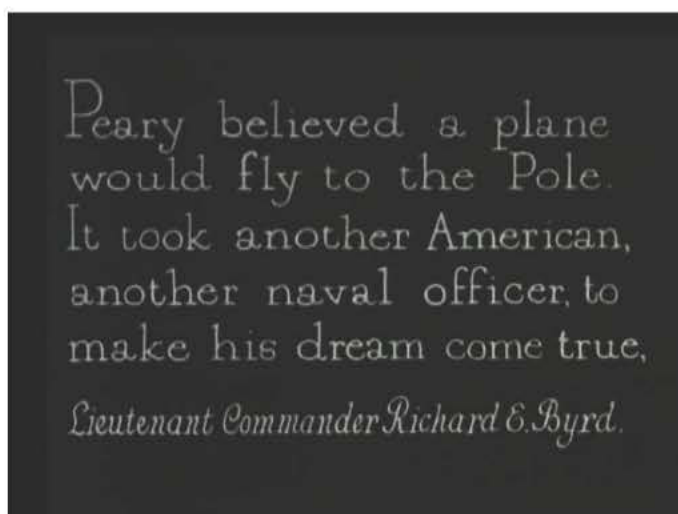
TP7 Peary passed on, but not until he had recognized that there was ”a new world to conquer, the world of the atmosphere”.

TP8 Peary believed a plane would fly to the Pole. It took another American, another naval officer, to make his dream come true. Lieutenant Commander Richard E. Byrd.

Peary

²⁴ George P. Putman var forlegger for bl.a. flyveheltene Charles Lindberg og Amelia Earhart. Han var også gift med sistnevnte.

Tekstplakat 8

Byrd

Etter tekstplakat 6 vises et fotografi av Peary i fullt polarutstyr – etter tekstplakat 8 et tilsvarende bilde av Byrd. Det måtte en ny amerikaner til for å nå neste mål innen polkappløpet.

Det neste påfallende i filmen er den subjektive framstillinga; det nærmer seg fordreining av virkeligheten. Byrds film hopper lett over startvansker og hjelp og gode råd fra Bernt Balchen og andre fra Amundsens team, men vektlegger det forbildelige i Byrds oppførsel. Igjen siterer jeg tekstplakatene:

TP40 His own quest successful, Byrd orders that every aid be lent Amundsen. The Fokker's instruments, among the Americans greatest assets, are turned over to the leaders of the Norge flight.

TP41 An act of American sportsmanship – Byrd takes off in his North Pole plane to accompany Amundsen on the first leg of his journey.

TP43 Following the route of the Americans, the Norge points towards the Pole.

Paul Berge filmer også Byrds ekspedisjon på Svalbard. Om vi sammenligner filmsekvensene fra amerikanernes tilbakekomst til Svalbard i de to filmene, ser vi igjen tydelige forskjeller. Berge er til stede og dokumenterer begivenheten, mens de amerikanske fotografene arrangerer scener som forteller klarere den heltehistoria de ønsker å fortelle: Byrd og Bennett bæres på gullstol mens folk kaster luene sine til værs og jubler.

Filmen(e) fra Byrds Nordpolflyging ble vist som newsreels – filmavis. I tillegg brukte Byrd, som alle de andre polfarerne, filminnslag som illustrasjon i foredragene sine. De mange som ikke hadde anledning eller penger til å besøke Byrds foredrag og se hans foredragsfilm, måtte nøye seg med filmavisene.

Filmhistorikeren Gomery skriver om filmavisa som var en viktig nyhetsformidler i USA fra mellomkrigstida til fjernsynsselskapene begynte sine regulære nyhetssendinger etter 2. verdenskrig:

The newsreel followed the tenets of classical Hollywood continuity storytelling, although its "characters" were selected from public popularity. It was best to get exclusive footage of the important, interesting actions of a major popular figure such as Charles Lindbergh, Baba Ruth, or the king or queen of England. From the 1920s on newsreels were shown in nearly all theatres as part of the package that constituted the show. Outside events of historical importance, such as interest in the Second World War, made theatres hubs in their communities.

The coming of sound made newsreels even more popular. (s.143)

Filmavisene med lyd ble produsert og vist flere måneder før den første lydfilmen, *America's Polar Triumph* (1926). Det fantes egne filmaviskinoer som viste nyhetsfilmer hele dagen. Fox Movieton News startet med lydfilmavis allerede i slutten av april 1927, men i løpet av få år var alle de konkurrerende filmavisselskapene gått over til lydfilm. Konkurransen var stor i USA: Pathé, Hearst, Universal, Paramount og Fox hadde ved inngangen til 1930-tallet landsomfattende lydfilmavidistribusjon.

Allerede i 1922 hadde Fox mer enn 1000 filmfotografer tilknyttet seg rundt om i verden. I følge Gomery var "the political problems of Europe and the feat of aviators" hovedattraksjonene. (s. 145) Gomery understreker at det var "well-educated adults" som holdt de spesielle filmaviskinoene gående.

De fem store filmavisene i USA i tillegg til andre europeiske konkurrenter satset store ressurser og pengesummer for å være først med nyhetene.

Paramount og MGM kastet seg inn i konkurransen om filmavispublikummet så sent som i 1927. Paramount satset stort og fikk redaktør Emanuel Cohen og sjefsfotograf Al Richard fra Pathé News til å lede den nye Paramount News; de tok med seg en mengde av de erfarne fotografene fra Pathé.

Under Cohen's editorship Paramount quickly acquired a reputation for

aggressive competition, worldwide coverage, photographic excellence, and frequent exclusive scoops of important news events. (Fielding 1972: 152 ff)

Noen nyheter var mer populære enn andre – polarstoffet var svært populært!

En del av nyhetsreporterne fikk høy status; vi fikk flere heltereportere. Jeg har allerede beskrevet Walter Wellman som ønsket å være en slik heltereporter som skapte nyhetene selv, og som gjennom sin journalistgjerning oppnådde heltestatus. Nå får vi reportere, med og uten kamera, som reiser på strabasjose turer til eksotiske og farlige steder og opplever eventyr. Reporterens egne opplevelser blir ofte like viktige som begivenhetene de er reist ut for å skildre.

Sommeren 1928 ble en begivenhetsrik tid på Svalbard, både for polfarere og reportere. Den sommeren foregikk Wilkins' vellykkede flyferd fra Alaska til Svalbard, Nobiles luftskiphavari og Amundsens forsvinning. Filmfotografene for i skytteltrafikk mellom Svalbard og det europeiske fastlandet; en av dem var Paramounts John Dored.

Australieren Wilkins' mange polferder er stort sett glemt, og den tidligere filmfotografens ekspedisjonsfilmer er ikke så spennende som de kanskje kunne ha blitt. Wilkins brukte ikke sitt filmtalent som man kanskje kunne forvente. Filmingen ble etter hvert en svært underordnet geskjeft på ekspedisjonene.

Likevel hadde han ment å dokumentere sin flyekspedisjon "over the top" da han som førstemann fløy fra Alaska til Spitsbergen i 1928. I beskrivelsene av flyturen i de forskjellige biografiene om Wilkins finnes ingen omtale av at han gjorde filmopptak, men John Dored nevner Wilkins filmplaner i sin beskrivelse av møtet mellom dem på Svalbard umiddelbart etter landinga:

Jeg snudde meg mot Wilkins igjen. "Siden det er begynt å klarne, kunne vi kanskje gå i gang med de opptakene jeg gjerne ville gjøre av Dem så snart som mulig."

Wilkins kremtet, han så brydd ut. "Jeg er virkelig lei for det, mr. Dored, det er svært kjedelig, men De forstår, før jeg reiste fra Statene, solgte jeg filmretten. Alt som angår flyferden og meg selv, går til det selskapet som jeg har kontrakt med. Jeg er nemlig filmmann selv – i mange år har det vært en av mine hobbies". Dette var et slag, men jeg ga ikke opp med en gang.

"Jeg kan vel ikke overby kontrakten Deres?" spurte jeg forsiktig. "De måtte i tilfelle by mer enn 10 000 dollars, og selv da er jeg ikke sikker på at jeg ville forandre kontrakt," svarte han.

Jeg skjønnte at jeg måtte skifte taktikk. Av prinsipp var firmaet mitt mot alt som smakte av monopol i nyhetsfilming. (Dored 1957: 145)

Dored skiftet taktikk, og filmen han laget ble et av hans største filmscoop²⁵. Han

²⁵ Filmen finnes på Norsk polarhistories hjemmeside på nettet (<http://www.polarhistorie.no/personer/Wilkins%20George%20Hubert>). Filmen med tittelen *Wilkins og Eielsons flyvning over Polhavet* er den norske versjonen av Doreds scoop. Når vi ser på filmen med norske øyne, ser vi at John Dored ikke gikk av veien for å gjøre bragden og mottakelsen av flypionerene større enn den var. Mot slutten av filmavisa ankommer Wilkins Østbanestasjonen i Oslo. Vi ser ham komme ut av toget hvor en velkomstkomite tar imot ham. Så klippes det til en jublende folkemasse som tilsynelatende går i tog for polarpioneren. Deretter klippes det til nye

beskriver i sine memoarer i detalj hvordan filmen ble til og hvordan han vant konkurrerte med Wilkins om å få filmen fram til publikum. Dored var en av Paramounts stjernereportere, og han forteller også om sitt scoop i *The American Cinematographer* i august 1928:

The film reached New York May 25 th early in the morning thus having traveled the enormous distance from Spitzbergen to New York in but thirteen days and five hours. To make this speed I used for transportation all kinds of means and ruses – the fast Norwegian mail boat, ordinary row boats, autos, fast motorboats, railroads and airplane, making short but straight cross country cuts where ever possible. It was a mad race.

Later on came the hoped for news from New York:

- Heartiest congratulations. Wilkins story clean scoop.

This is the greatest reward a camera reporter can expect to get and after that all worries, hardship and physical sufferings are soon forgotten.

(*American Cinematographer*, august 1928)

Wilkins på Svalbard

Wilkins på Østbanestasjonen

nærbilder av Wilkins før vi plutselig befinner oss på Svartskog hos Amundsen hvor Wilkins og hans pilot mottar en polarmedalje av sin norske kollega. Om vi ikke hadde visst at Wilkins ankom Oslo 17. mai, så hadde vi trodd at hele Oslo var på beina for å hylle polflyvninga. Amerikanerne som ikke kjente til nordmennesenes feiring av nasjonaldagen, tok nok bildene alvorlig. De kjente slike triumftog fra feiringa av Byrd og Lindberg. Amerikanske filmfotografer kunne sine dramaturgiske grep.

Folkemengden hyller Wilkins?

Kampen om nyhetene var hard; det topper seg under Nobile-ulykken senere på sommeren.

Dored hadde ikke lang tid på å sole seg i suksessen før han ble sendt nordover igjen. Nå skulle han ikke bare konkurrere med Wilkins om filmiske scoop. I letingen etter Nobile var mange filmfotografer med. I tillegg hadde den italienske ekspedisjonen flere fotografer som i utgangspunktet skulle lage en italiensk propagandistisk heltefortelling.

Dored skriver om hvor viktig det var for kamera-reporterne å ha kontakter:

Det var ikke lite arbeid og penger, for ikke å snakke om våknenetter jeg investerte i mine ”kontakter”. Jeg måtte spandere drinker og middager og nattklubb-besøk i det uendelige på mennesker som enten var gode nyhetskilder eller som hadde myndighet til å gi filmtillatelse. Det var generaler og hoffmarskalkker, det var ministre og industriherrer, det var pressesjefer og lokale journalister og mystiske individer fra underverdenen jeg hadde som gjester.

Fikk jeg bra filmresultater ut av disse kontraktene, kunne jeg sette opp regning til firmaet for ”representasjon”, men i de aller fleste tilfelle betalte jeg av min egen lomme.

En av de større kontaktmiddager jeg holdt, var i Oslo. Jeg var sendt til Norge på grunn av general Nobiles Nordpolekspedisjon. Utsiktene for opptak var elendige, Nobile hadde sine egne italienske kameramenn med seg, og de monopoliserte hele ekspedisjonen. Den eneste utveien jeg hadde var å få de norske myndigheter på min side, for Spitsbergen, hvor ekspedisjonen skulle starte, var norsk territorium, og Nobile måtte ta norske myndigheters vilje med i regningen. Jeg inviterte medlemmene av Ishavsrådet, sjefen for utenriksdepartementets pressekontor og noen polflygere på en større middag. Menyen, vinene, avec'en og sigarene var valgt med stor omhu. (Dored 1956: 142)

Dored sendte regninga på 750 dollars til New York, og selv om Dored ble beskyldt

for stormannsgalskap, ble regninga refusert da filmene fra Nobiles tragiske nordpolekspedisjon i 1928 ble mottatt av Paramount. Dorets filmavisreportasjer var verd restaurantregninga og alle de andre utgiftene kameramannen hadde.

Aftenpostenjournalisten Odd Arnesen, som skrev boka *Italia-tragedien på nært hold*, slår fast at det ikke var Nobiles polferd men hans tragedie som var en mediebegivenhet:

Det skulde snart vise sig at interessen for denne Nobiles første polarekspedisjon på egen hånd var meget ringe *før ulykken*. Selv verdensavisene så på kronene, dollarne og shillingene når talen var om å sende spesielle korrespondenter til den avsidesliggende øgruppe Svalbard, som i de siste år mer og mer har tiltrukket sig verdens oppmerksomhet som et centrum for polarforskningen. Kanskje folk ute i verden var blitt innhentet av en slags polartretthet? (Arnesen 1928: 13)

Etter Andree, Wellmann, Amundsen, Elsworth, Nobile, Byrd, m. fl. var en ny polferd ikke nok nyhetsstoff til å mobilisere presse og filmavis. Nobile skulle bare gjenta en bedrift noen andre hadde gjort før; han hadde med seg sitt eget filmteam: "De italienske filmere står opstillet og skal forevige begivenheten. (...) Filmerne sveiver og sveiver." (Arnesen 1928:55). Interessen for Nobile og luftskipet Italia ble først stor da Italia forsvant. Redningsaksjonen var stor og omfattet 16 skip, 23 fly og ca. 1400 menn fra åtte nasjoner (Goldberg 2003: 132). Etter ulykken skriver Arnesen:

Om "Italia"-ekspedisjonen tidligere ikke interesserte verdensavisene synderlig blev der en forandring i dette kjølige forhold i og med ulykken. Mens en engelsk millionavis før bare vilde ha kortest mulige telegrammer om start og tilbakekomst bad man nu om å få alt av interesse – vind og vær – alt kunde nu brukes. Før starten hadde det nærmest været håpløst å få laget kontrakter med avisene mens man nu rent stod i kø for å få nytt. Den lille umoderne stasjon i Ny-Ålesund fikk mer enn nok å bestille og radiotelegrafist Ludvig Saltnes var med en mild overdrivelse verdens mest optatte mann. Alle verdens aviser, som ikke hadde været forutseende nok til å sende en mann op til polarflyvebyen, skicket telegrammer i haugevis – "send mest mulig – send hurtigst mulig – send *alt*. Vi ønsker ikke å bli slått!" – det var det stadige omkved. (Arnesen 1928: 64)

Naturlig nok var det avisene journalist Arnesen var mest opptatt av, men filmavisfotografene omtales også i rikt monn i boka etter hvert. Ulykken av blitt en mediebegivenhet!

Det vrimlet av journalister i Ny-Ålesund i tiden etter ulykken. Halve grubebyen var bladfolk – stedets læge representerte et amerikansk pressebyrå, verksmesteren var hans konkurrent og sendte nytt til en av New Yorks millionaviser, en høiskolestudent – som hadde tatt jobben som pumpemann i grubene – hadde sine aviser, en tysk filmer slo to fluer med ett smekk og korresponderte til et stort verdenspressebyrå og filmet ved siden

av, en norsk forfatter hadde også slått sig på journalistikken – men det er ikke det samme som å skrive bøker, sa han. Det var nærmest amatørerne. Så har vi profesjonalistene om bord i ”Citta di Milano”: Dr. Tomaselli, Italiens poljournalist og dr.Aponte. (.....) Stedets sykehus – en halvannen etasjes ville – fikk sine første ”pasienter” på uminnelige tider i form av bladfolk og filmere. (Arnesen 1928: 82)

Han fortsetter med beskrivelsen av journalistenes konkurranse i flere side i boka si; det var fascinerende for Aftenpostenjournalisten å befinne seg midt i begivenhetenes sentrum – enda til med et forsprang.

De sterkt konkurrerende filmere forsøkte alle utveier for å skaffe båtleilighet nordover. En vilde leie en isbryter, en annen makelig anlagt filmer spurte om der ikke gikk rutebåter til Nordkapp på Nordostlandet. (Arnesen 1929\8: 84)

Den norske polarforskeren Adolf Hoel som deltar i redningsarbeidet om bord på den sovjetiske isbryteren Krassin, nevner også journalistene og filmfotografene: ”Der blev også bl.a. et veldig innrykk av journalister og filmfotografer, og disse skaffet i grunnen mest bryderi.” (Hovdenak og Hoel 1934: 213)

Det finnes mye filmmateriale fra Nobiletragedien. I tillegg til de korte filmsnuttene som John Dored og de andre nyhetsfotografer forsynte filmaviskinoene med, finnes en del lengre filmer. I Nasjonalbiblioteket finnes *Nobiles Nordpolekspedisjon* som Kommunernes Filmsentral AS Oslo hadde enerett til å vise i Norge. Filmen som er klart todelt gir klare indikasjoner på hvordan Nobile tenkte seg sin heltefortelling og hvordan tragedien ble en mediebegivenhet.

Første del av filmen viser det italienske ekspedisjonsskipet Citta de Milanos ferd til Svalbard for å møte luftskipet og for å legge til rette ekspedisjonens siste etappe fra Kings Bay til Nordpolen. Etter en lang sekvens fra Svalbard klippes inn en av de arrangerte scenene som filmskaperne ønsket skulle tilføre ”human touch”: Da luftskipet Italia svevde over Stockholm, kastet ekspedisjonens svenske metrolog Finn Malmgren ned et brev til sin mor. Scenen er filmet på bakken utenfor huset til Malmgrens mor (TP13); vi ser luftskipet som nærmer seg. En eldre dame som står og ser mot himmelen mens hun pakker ut et brev som hun så leser. Etterpå vinker hun opp mot luftskipet hvor hennes sønn befinner seg. Mellom hver innstilling av den gamle damen klippes det inn et bilde av luftskipet. Så er vi plutselig på Svalbard igjen; Italia ankommer og fortøyes. Arnesens beskrivelse av fotografene som sveiver og sveiver synes riktig; sekvensen fra ankomsten i Kings Bay er spennende fotografert med bilder fra alle vinkler, totalbilder av luftskipet, totaler fotografert fra skipet hvor de mange medhjelperne haler og drar i fortøyninga for å få Italia på plass, nærbilder av medhjelperne og nærbilder av Nobile i gondolvinduet.

Neste del av helteposet mangler. I filmen fra KF klippes det inn tre tekstplakater:

- TP20 EFTER ”ITALIA”S FORLIS
- TP21 En flyvetur til Nobiles leir DET RØDE TELT

TP22 Billederne er optatt fra Maddalenas flyvemaskin av Otello Martelli²⁶.

ITALIA i Kings Bay

Maddelena på leteaksjon

²⁶ Fotografen Otello Martelli skulle etter 2. Verdenskrig bli en av Italia dyktigste spillefilmfotografer; han arbeidet med Fellini, De Sica, Rossellini og Pasolini. Hans fotoarbeid med *La Dolce Vita* (Fellini 1960) er mye mer kjent enn *Documentario sulla Tenda Rossa* (1928).

Det røde teltet

Den siste delen av filmen viser aktiviteten omkring leteaksjonene; Kings Bay er fylt av skip og fly. Den italienske flyveren Maddalena spiller hovedrollen i denne sekvensen; det er hans fly som lokaliserer det røde teltet med deler av mannskapet oppe på drivisen og som kaster ned proviant til de havarerte. Selve redningen av Nobile og hans mannskap finnes ikke i denne filmen.²⁷

Den sovjetrussiske filmen *Heroic Deed Among the Ice* (1928)²⁸ viste noe av dette redningsarbeidet. Filmen skapte oppstuss allerede før premieren pga at Mussolini fikk sensurert bort noen bilder av de forkomne italienerne sovjetrusserne berget i pakkisen. Adolf Hoel som var medlem av den internasjonale undersøkelseskomiteen etter tragedien, fikk brev som omtalte denne sensuren. Det var særlig folk som var opptatt av Malmgrens død som skrev til polarforskeren.

Som bekjent kunde Malmgren også ha levd i beste velgående, og er ”Krassin”-filmen blitt beskåret for samtlige bilder av Malmgren. Derfor har Italia antagelig betalt russerne millioner av kroner for å undgå verdens største skandale; i et hvert fall har sikkert russerne sikkert for denne beskåring av Italia fått utbetalt alt hva de har forlangt. (Hovdenak og Hoel 1934: 282)

Den anonyme brevskriveren – Representant for sannhet og rettferdighet – er noe usammenhengende i argumentasjonen, men han er tydelig oppbrakt over at italienske myndigheter har påvirket de sovjetiske filmskaperne til å fjerne noen scener fra filmen.

Nobiles ønske om en heltfortelling med fascistiske propagandainnslag endte med

²⁷ Det vil forøvrig falle utenfor rammen av denne artikkelen å gjenfortelle hele redningsaksjonen i detalj. Nobile og hans hund Titina ble først reddet av en svensk flyver, det meste av mannskapet av den sovjetiske isbryteren Krassin 48 dager etter ulykken. Seks av mannskapet, deriblant meteorolog Malmgren omkom.

²⁸ Filmen omtales også som *Ice-Breaker Krassin* eller bare *Krassin*.

tragedie og en sovjetisk dokumentar med kommunistiske propagandainnslag. Filmens påvirkningskraft var blitt tydelig.

Denne gjennomgangen av noen filmfortellinger fra Svalbard gir noen eksempler på filmens utvikling fra de første levende dokumentasjoner av dyr og landskap, om aktualitetsfilmer til dokumentarfilmer. Polfarenes ønsker om å ha noen levende bilder for å dokumentere steder og begivenheter ble erstattet av ønsket om å bruke de levende bildene til å argumentere, sementere og propagandere for personer og stater. Også filmenes fortelling er spennende; Narrating the High North kan gjøres på mange måter.

Kilder:

Bøker og artikler:

- Amundsen, Roald: *Mitt liv som polarforsker*, Gyldendal, Oslo 1927
- Arnesen, Odd og Lundborg, Ejnar: *"Italia"-tragedien på nært hold*, Gyldendal, Oslo 1928
- Bomann-Larsen, Tor: *Roald Amundsen*, (1995) Cappelen, Oslo, 2003
- Borchgrevink, Carsten E.: *Nærmest Sydpolen Aaret 1900*, Gyldendalske boghandel, København, 1905
- Bruce, William Speirs: *The Log of the Scotia Expedition, 1902 – 4*, (Editor: Speak, Peter), Edinburgh University Press, Edinburgh, (1905)1992
- Capelotti, P.J.: *By Airship to the North Pole*. Rutgers University Press, New Brunswick, 1999
- Carpine-Lancre, Jacqueline: *Le Prince Albert 1er de Monaco et le Cinematographe* 1999
- Crawford, Janet: *That First Antarctic Winter*, South Latitude Research limited (in association with Peter J. Skellerup), 1998
- Diesen, Jan Anders og Fulton, Neil: *Wellman's 1906 Polar Expedition: the Subject og numerous newspaper stories and one obscure film*, I: Polar Research, vol. 26, 2007, Tromsø
- Diesen, Jan Anders: *Den uerstattelige Kinematograffilm tat paa Sydpolen*, i: Brinch & Gjelsvik (red.): *Veier tilbake*, Høyskoleforlaget, Kristiansand 2009.
- Diesen, Jan Anders: *Sydpolfilmen*. I: Roald Amundsens Sydpolekspedisjon 1910 – 12. (dvd-utgivelse) Norsk Filminstitutt, Oslo, 2010
- Diesen, Jan Anders: *For Guds skyld – berg filmrullene*. I: Roald Amundsen – Lincoln Ellsworths flyveekspedisjon 1925. (dvd-utgivelse) Norsk Filminstitutt 2011
- Dored, Elisabeth: *For meg er jorden rund*. John Dored forteller, Aschehoug, Oslo, 1955
- Fiala, Anthony: *Polar Photography* I: National Geographic Magazine, no 23, Washington 1907.
- Fjørtoft, Kjell: *Kongen av Sassen Bay*, Gyldendal, Oslo, 1995
- Goldberg, Fred: *Drama in the Arctic. SOS Italia*, eget forlag, Lidingö 2003

- Gomery, Douglas: *Shared pleasure. A history of movie presentation in the United States*. University of Wisconsin Press, Madison 1992
- Hovdenak, Gunnar og Hoel, Adolf: *Roald Amundsens siste ferd*, Gyldendal, Oslo, 1934
- Kreshner, H.: *Airpioneering in the Arctic*, National Americana Society, New York 1929
- Low, Rachel: *History of British film*, Routledge, London 1997
- Martinsson, Tyrone: *Nils Strindberg*, Historiska Medier, Lund 2006
- Matuozzi, Robert N.: *Richard Byrd; Polar Exploration, and the Media*. I: The Virginia Magazine of History and Biography. Volume 110, no.2, Richmond 2002.
- Maynar, Jeff: *Wings of Ice*, Random House Australia, Sydney 2010.
- Nansen, Fridtjof: *En ferd til Spitsbergen*, Jacob Dybwads forlag, Kristiania 1920
- Riffenburgh, Beau: *The Myth of the Explorer*, Oxford University Press, Oxford 1994.

Oppslagsverk:

BRAATHEN, HOLST mfl: *FILMEN I NORGE*, Gyldendal/Norsk filminstitutt, Oslo 1995

Fagtidsskrift:

Cinematography and Bioscope Magazine, 1906.
The Kinematograph and Lantern Weekly, 1907.
American Cinemathographer, 1928.

Arkivalier:

Amundsens papirer fra Handskriftsamlinga, Nasjonalbiblioteket, Oslo
 Byrds papirer fra Byrd Polar Research Center, Ohio State University

Filmer:

Wellman Polar Expedition (Urban 1907)
The Wellman Polar Expedition - set out from Bergen to Spitzbergen (Lauste 1906)
A Dash to the North Pole (Fiala/Urban 1909)
Roald Amundsens Sydpolekspedisjon 1910 – 12 (Amundsen/Prestrud/Hermansen 1912)
The Truth about the North Pole (Cook 1912)
Med Roald Amundsens Nordpolekspedition til første vinterkvarter (Lund 1923)
The Ten Commandments (De Mille 1923)
Amundsen og Ellsworths flyveekspedition 1925 (Berge/Omdal 1925)
The Amundsen Polar Flight (Pathé 1925)
Med Maud over Polhavet (Dahl 1926)
Luftskibet "Norge"s flugt over polhavet (Berge 1926)
America's Polar Triumph (Pathé 1926)
The King of Kings (De Mille 1927)

Wilkins og Eielsons flyvning over Polhavet (Dored/Paramount 1928)
Nobiles Nordpolekspedisjon (1928)
With Byrd to the South Pole (Paramount 1929)
Heroic Deed Among the Ice (Bluvstein 1928)
Documentario sulla Tenda Rossa (Martelli 1928)
La Dolce Vita (Fellini 1960)

Om forfatteren

Jan Anders Diesen, professor Dr.Art i filmvitenskap ved Høgskolen i Lillehammer. Diesen har forsket på og publisert bøker og artikler om undervisningsfilm, dokumentarfilm og norsk stumfilm.

Hans siste forskingsfelt har vært filmene fra de polare ekspedisjonene, og han arbeider for tiden med en bok om polfarernes filmer fra Borchgrevink, Fiala og Bruce til Amundsen, Nobile og Byrd.

Summary in English:

The Heroic Era in Polar Exploration is filled with fascinating stories about interesting men, and the Race for the Poles is richly described in hundreds of books. The Heroic Era in Polar Exploration coincided with the conception of film technology and rise of commercial cinema, and many polar explorers saw potential in utilising this new technology as a research tool. As a result there exists a range of films from the Polar Explorations, but since their making and initial screenings they have received little attention. The story of these films is also an interesting one, although it has not yet been written.

A few years after the production of the first film cameras, the explorer Carsten Borchgrevink brought one along on his British Antarctic Expedition in 1898. His main sponsor, a newspaper publisher, wanted to make news films, but the cinematograph, the film reel and the filming skills were not sufficiently developed to capture living images from the polar region. Our record of this first attempt at making a polar film is limited to one scene from when the expedition is leaving London.

The first explorer to succeed in filming in the Arctic was Anthony Fiala in 1902, and since his breakthrough the cinematograph became standard scientific equipment on all polar expeditions. The Mechanical Era in Polar Exploration came with the aeroplanes, the airships and the telegraph. Roald Amundsen played a major role here; he claimed his idea about using aeroplanes was as important to the polar exploration as Nansen's use of skis and dogsledges in the heroic era.

This article tells the story about explorers with film camera trying to reach the North Pole from Spitzbergen. Wellman, Amundsen, Byrd and Nobile are the main characters. The story of their fantastic expeditions is told by others; this is the story about their films, and how the films from the Arctic developed from just documenting landscape and animal life until they became proper documentary films. Between those types of film, we have had amateur film footage, newsreels, scientific films, travelogues and early documentary films. The article ends with describing the media event around the Italia tragedy in 1928.

Emneord

Ekspedisjonsfilmer, filmavis, mediebegivenhet, Wellman, Amundsen, Byrd, Nobile.